

Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig

Evelien Tonkens

Bespreking door Bernard Kruithof

Op het omslag van de dissertatie van Evelien Tonkens staat een foto van een groepje jongeren, die eruitzien als studenten in de jaren zeventig. Ze zitten dicht tegen elkaar aan op banken waar Indiase stof overheen is gedrapeerd. Een jongen zit in kleermakerszit op de grond geconcentreerd een sigaret te rollen. Ze hebben lang haar, ze praten, roken of lezen een boek. Zo heeft het er dus in Dennendal uitgezien. Er is uit de foto niet op te maken, welke rol de afgebeelde personen hebben, die van verpleger of die van verpleegde. En daarmee geeft de foto kernachtig aan waar het in de affaire-Dennendal om ging, we zien de 'verdunningsgedachte' in praktijk gebracht. Waarbij 'verdunding' betekende, dat zwakzinnigen en andere mensen niet van elkaar gescheiden moesten leven, maar juist door en met elkaar. Waarom dat toch zo vreedzame ideaal leidde tot zulke enorme conflicten maakt Tonkens haarscherp duidelijk in deze studie, gebaseerd op interviews met betrokkenen, archivalia en secundaire literatuur.

Dennendal was onderdeel van een grote en al sinds de vijftiende eeuw bestaande psychiatrische inrichting, waar betrekkelijk onverwacht in het begin van de jaren zeventig een ware culturele revolutie uitbarstte. Niet eerder tevoren, of daarna, stond het vraagstuk van zwakzinnigheid zo in de aandacht. Van oudsher gold zwakzinnigheid als onbehandelbaar, of die nu vanuit psychiatrisch danwel charitatief standpunt werd bekeken. Pas na de Tweede Wereldoorlog begonnen medici zich te verdiepen in de oorzaken van zwakzinnigheid. Stofwisselingsstoornissen of beschadigingen van de foetus voor de geboorte bleken een rol te spelen. Zwakzinnigen kwamen vaker in inrichtingen terecht, en ouders begonnen aan te dringen op degelijk onderzoek en behandeling. En zo kwamen in de loop van de jaren zestig steeds meer pedagogen en psychologen - leken, in de ogen van medici - de inrichtingen binnen. Een van hen was Carel Muller, psycholoog, die in 1965 stage kwam lopen bij de afdeling oligofrenie van de psychiatrische inrichting de Willem Arntsz Hoeve in Den Dolder.

Samen met enkele geestverwanten gaf Muller een beslissende wending aan de rol van inrichtingen voor zwakzinnigen. Zwakzinnigheid werd geherdefinieerd als een maatschappelijke kwestie; en niet de zwakzinnige moest zich aanpassen aan het regime, of dat nu charitatief, verpleegkundig of medisch was. Integendeel, de maatschappij moest zich aanpassen aan de zwakzinnige, die in zijn ongeremdheid in feite de mogelijkheid van maximale zelfontplooiing in zich borg. In de opvattingen van de Dennendallers, zo vat Tonkens helder samen, was het medisch model en het gedragswetenschappelijk model eigenlijk een pot nat: als deskundigen zagen ze zwakzinnigen als anders en als minder. En dat bestreden ze in Dennendal; daar waren zwakzinnigen hetzelfde als niet-zwakzinnigen en in een aantal opzichten gewoon beter. Door Dennendal in de eerste plaats te zien als een verwerping van het regime van deskundigen geeft Tonkens een nieuwe visie op het hele conflict van de jaren zeventig. Niet, zo betoogt ze, ging het om een strijd tegen de dominantie van het medisch denken als zodanig; en al evenmin ging het om 'democratisering', ook al is dat in de beeldvorming erover in het algemeen juist nogal zwaar aangezet.

Tonkens' centrale thema is 'zelfontplooiing' als maatschappelijk ideaal. Dat is een streven van na de oorlog, en het gaat er om dat de persoon wordt, zoals hij in aanleg is. Langevelds ideaal van

zelfverantwoordelijke zelfbepaling is daarvan de pedagogische uitwerking. In de jaren zestig begint dat ideaal te veranderen. Het idee dat zelfontplooiing geleid zou moeten worden door opvoeders die zelf een doel voor ogen hadden, erodeerde. Nieuwe idealen van zelfontplooiing werden in Dennendal serieus genomen en in de praktijk gebracht; en de dynamiek ervan verklaart Tonkens uit de combinatie 'van twee tegenstrijdige ideeën, namelijk zowel het streven naar gelijkheid als waardering voor het "andere", het afwijkende'. Het ideaal van 'geleide zelfontplooiing', zoals dat na de Tweede Wereldoorlog door deskundigen was aanbevolen, was 'paternalistisch', omdat een deskundige het individu bij de realisatie daarvan moest bijstaan. In de jaren zestig werd het ideaal van 'spontane zelfontplooiing', zoals Tonkens het noemt, dominant. De taak van de deskundige is dan radicaal anders: in plaats van begeleiden komt de eigen articulatie van het individu op de voorgrond.

Spontaneïteit werd een nieuw ideaal, de mens als spelend en zich daarin zelfverwerklijkend wezen kwam op en vond organisatorisch vorm in provo, kabouter en Oranje Vrijstaat. En in de vernieuwing van de zwakzinnigenzorg in Dennendal. In plaats van iets wat nog het meest op een ouderwets soort ziekenhuis leek werden de paviljoens daar omgetoverd tot een soort woonhuizen van grote, gezellige, rommelige anti-autoritaire gezinnen. Formeel lag er weinig vast, er werd geen democratie nagestreefd, maar 'het optimaliseren van de eigen inbreng van mensen, van menselijke energie en creativiteit', zoals Muller het later omschreef. Het gebrek aan orde en duidelijk vastgelegd formele relaties leidde tot het eerste conflict met het bestuur van de Willem Arntsz Hoeve in 1971, dat overigens gewonnen werd door de voorstanders van het verdunningsmodel. Want in feite is er niet één Dennendal-affaire, maar waren er verschillende, waarbij de inzet van het conflict gaandeweg verschoof. Tonkens ziet de strijd om de zelfontplooiing als de kern van de eerste affaire. In 1973 en 1974, in de tweede fase van het conflict, gaat het om de consequenties van diezelfde zelfontplooiing. Hoe kunnen binnen een systeem dat gericht is op maximale zelfontplooiing van alle betrokkenen meningsverschillen worden beslecht, en hoever kan men gaan in de nagestreefde gelijkstelling van zakelijke en persoonlijke verhoudingen. Binnen Dennendal kregen Muller en de zijnen daarover onoplosbare conflicten met een aantal andere stafleden, en werden beide partijen gesecondeerd door ouders, en geleidelijk aan ook steeds meer buitenstaanders.

De interne problemen van Dennendal werden namelijk in brede kring nauwlettend gadegeslagen. Voor het land als geheel werd Dennendal een toetssteen voor 'goed en fout'.

Een tweede belangrijke thema van Tonkens is de betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor de generatie van de jaren zestig. Zelf hadden ze die niet meegemaakt. Maar juist daardoor bleef de oorlog belangrijk als referentiekader voor goed en fout, en tegelijkertijd bleven de mogelijkheden om tussen die twee uitersten te kiezen beperkt tot symbolische kwesties. En toen dan ook in 1973 en 1974 voortdurend conflicten uitbraken tussen de Mullerianen en anderen, werd dat al gauw geïnterpreteerd als een oorlog tussen het verzet en het gezag. Nieuw Dennendal, waarin Carel Muller en de zijnen zich hadden verenigd en vervolgens hadden losgemaakt van de rest, vergeleek zichzelf graag met de joden in de oorlog. Woorden als 'deportatie', 'pogroms' laten zien hoever een dergelijke identificatie ging. En de rest van Nederland ging daarin mee. Toen Nieuw Dennendal door de politie werd ontruimd, in de zomer van 1974, was dat een schok voor links Nederland, dat zichzelf zag als slachtoffer van fascistoïde praktijken. De nederlaag van de verdunningsgedachte van Muller in 1974 leek totaal, maar niets bleek minder waar. In de jaren tachtig en negentig is een groot deel van

die idealen in de praktijk gebracht binnen de reguliere zwakzinnigenzorg. Schaalverkleining, sociowoningen, fasehuizen en dependances van gezinsvervangende tehuizen werden gemeengoed. De kritiek op de grote inrichtingen was niet meer, als in de jaren zeventig, radicale maatschappijkritiek, maar daarmee niet minder effectief. Het jargon werd ook anders. Zelfontplooiing werd nu gekoppeld aan 'klantgebonden budget' en 'persoonsgebonden budget (PGB)'. En die nieuwe terminologie laat ook zien, dat het meer gaat om zelfbeschikking dan om zelfontplooiing.

Tonkens concludeert terecht dat 'er waarschijnlijk geen sector in de maatschappij te bedenken (is) waar "de jaren zestig" zo veel effect hebben gehad als in de verstandelijk- gehandicaptenzorg'. En dat brengt haar tot de overweging, dat een beetje meer geduld met een combinatie van traditie en vernieuwing nog zo gek niet is. In dit proefschrift heeft ze veel aandacht besteed aan de ideologische achtergronden van het conflict, in combinatie met de uitwerking van die idealen in de praktijk. Ofwel, zoals Tonkens het formuleert, zelfontplooiingszorg en zelfontplooiingsorganisatie, die samen het zelfontplooiingsregime van de titel van het boek vormen. Hoe het nu en detail voor en tijdens de Dennendal affaire toeging in de inrichting, is intrigerend, maar te beknopt beschreven. Zwakzinnigen zelf komen eigenlijk helemaal niet aan het woord. Dat doet niet af aan het feit dat Tonkens een boeiend boek over een intrigerende kwestie heeft geschreven, waarin ze overtuigend laat zien dat Dennendal nog steeds leeft, zij het onder een andere naam.